

Het Verband tussen Sensitiviteit van Ouders en Externaliserend Probleemgedrag van het Kind

Denise de Brabander

S1109952

Bachelorscriptie

Universiteit Leiden

Pedagogische Wetenschappen, Gezinspedagogiek

Eerste lezer: M. J. Woudstra, Msc.

Tweede lezer: Dr. M. G. Groeneveld

Augustus, 2014

Inhoudsopgave

Deel A: Projectverslag: 'Boys will be boys?'

Sociaal-emotionele ontwikkeling	3.
Onderzoeksvragen en hypothesen	5.
Participanten	6.
Procedure	6.
Verrichte werkzaamheden	7.
Overzicht huisbezoek	7.
Computertaken	9.
Gemeten variabelen	10.
Eigen bijdrage	11.
Zelfreflectie	12.
Referenties	15.

Inhoudsopgave

Deel B: Het verband tussen sensitiviteit van ouders en externaliserend probleemgedrag van het kind

Samenvatting	17.
Introductie	18.
Externaliserend probleemgedrag	18.
Sensitiviteit van ouders en externaliserend probleemgedrag van het kind	19.
Sensitiviteit van vaders	20.
Doelstelling, onderzoeksvragen en hypothesen	21.
Methode	22.
Participanten	22.
Procedure	23.
Meetinstrumenten	23.
Agressie	23.
Ongehoorzaamheid	24.
Sensitiviteit	24.
Statistische analyses	25.
Resultaten	25.
Datinspectie	25.
Sensitiviteit en agressie	26.
Sensitiviteit en ongehoorzaamheid	27.
Discussie	27.
Sensitiviteit van ouders en agressie van het kind	28.
Sensitiviteit van ouders en ongehoorzaamheid van het kind	30.
Sterke punten, beperkingen en aanbevelingen voor toekomstig onderzoek	31.
Conclusies en maatschappelijke implicaties	32.
Referenties	33.

Deel A: Projectverslag ‘Boys will be boys?’

Dit projectverslag geeft inzicht in mijn werkzaamheden binnen het onderzoeksproject ‘Boys will be boys?’ in het kader van mijn onderzoeksstage voor de bachelor Pedagogische Wetenschappen. In dit verslag worden eerst de doelen van het onderzoek beschreven evenals de te onderzoeken vraagstellingen, hypothesen en de methode. Vervolgens worden de verrichte werkzaamheden binnen het project besproken, waaronder het uitvoeren van huisbezoeken, het coderen en de hiervoor gevolgde trainingen. Ten slotte volgt een reflectieverslag.

Sociaal-emotionele ontwikkeling

‘Boys will be boys?’ is een vier jaar lopend onderzoek naar verschillende aspecten van de opvoeding, zoals gendersocialisatie en ontvankelijkheid voor opvoeding van kinderen in relatie tot de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen in de vroege kindertijd. In dit onderzoek is gebruik gemaakt van een within-family design. Dit houdt in dat zowel verschillen tussen gezinnen als verschillen binnen gezinnen worden onderzocht. Hiermee worden verschillen tussen families zoveel mogelijk uitgesloten waardoor duidelijk kan worden vastgesteld welke interacties binnen gezinnen belangrijk zijn voor de sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind. Daarnaast worden zowel moeders als vaders apart bestudeerd.

Het eerste doel van het ‘Boys will be boys?’ project is onderzoek doen naar genderverschillen in de sociaal-emotionele ontwikkeling van jonge kinderen. De uitspraak ‘Boys will be boys’ komt voort uit het patroon dat jongens meer (externaliserend) probleemgedrag laten zien dan meisjes, wat veelal in literatuur wordt beaamd (Else-Quest, Hyde, Goldsmith, & Van Hulle, 2006). Jongens lijken vooral meer hyperactief gedrag te laten zien dan meisjes (Else-Quest et al., 2006). In het onderzoek van Else-Quest et al. (2006) werden echter geen genderverschillen gevonden voor negatief affect zoals boosheid, frustratie en angst. Mogelijk worden genderverschillen in sociaal-emotionele ontwikkeling verklaard door biologische variabelen, zoals de hartslag (Raine, 2002; Kudielka & Kirschbaum, 2005). Jongens hebben bijvoorbeeld een hogere hartslag (Raine, 2002) en daarnaast hogere cortisol niveaus dan meisjes en laten mogelijk daardoor meer hyperactief gedrag zien dan meisjes (Kudielka & Kirschbaum, 2005).

Ondanks dat jongens van nature een patroon laten zien van meer externaliserend probleemgedrag dan meisjes in de eerste vijf levensjaren, kan ook de opvoeding van invloed zijn op de sociaal-emotionele ontwikkeling. Daarom doet het ‘Boys will be boys?’ project ook

onderzoek naar de relatie tussen twee belangrijke aspecten van de opvoeding: sensitiviteit en disciplineren en de sociaal-emotionele ontwikkeling van jonge kinderen. Sensitiviteit is het vermogen van ouders om signalen van hun kind op te vangen en hier prompt en accuraat op te reageren (Ainsworth et al., 1974). Sensitiviteit lijkt een belangrijke rol te spelen in de ontwikkeling van externaliserend probleemgedrag (Ainsworth et al., 1974). Ouderlijke sensitiviteit speelt daarnaast een belangrijke rol in het ontwikkelen van een veilige gehechtheidsrelatie met het kind (De Wolff & Van IJzendoorn, 1998). Sensitieve ouders hebben vaker kinderen met minder gedragsproblemen en vaker kinderen die veilig gehecht zijn dan insensitieve ouders. Naast sensitiviteit speelt ook disciplineren een rol in de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. Negatieve disciplineren, zoals fysiek disciplineren in de vorm van slaan, kan bijvoorbeeld zorgen voor het verergeren en in stand houden van externaliserend probleemgedrag, omdat de ouders hiermee een rolmodel zijn voor negatief gedrag (Bandura, 1973). Daarnaast lijkt positieve discipline, zoals uitleg op een rustige toon, daarentegen gerelateerd te zijn aan een vermindering van externaliserend probleemgedrag en een verhoging van empathie en prosociaal gedrag (Grusec & Kuczynski, 1997).

Een derde doel van het onderzoek van ‘Boys will be boys?’ is onderzoeken of er verschillen bestaan in opvoedgedrag tussen vaders en moeders naar hun kinderen en of dit verschilt voor jongens en meisjes. Het is mogelijk dat vaders en moeders verschillen in de opvoeding naar jongens en meisjes toe omdat kinderen van een verschillend geslacht ook echt ander gedrag laten zien waardoor dit verschillende reacties van de ouders ontlokt (Smith & Lloyd, 1976). De studie van Smith en Lloyd (1976) laat echter zien dat ouders waarbij een baby is aangekleed als een jongen meer spel ontlokken waar grove motoriek van toepassing is en dat er minder verbale interactie is dan bij baby’s die zijn aangekleed als meisjes. Hiermee wordt aangetoond dat niet de kinderen van een verschillend geslacht het gedrag van de ouder uitlokken, maar dat dit gedrag vanuit de ouders zelf komt. Uit verschillende studies is naar voren gekomen dat ouders toleranter zijn tegenover externaliserend probleemgedrag en minder prosociaal gedrag verwachten bij jongens dan bij meisjes (Fagot, 1978; Mesman, 2008; Power & Parke, 1986). Jongens worden hiermee op een andere manier gesocialiseerd dan meisjes.

Het vierde doel van het ‘Boys will be boys?’ project is onderzoeken of er genderverschillen bestaan in ontvankelijkheid voor de opvoeding. Jongens en meisjes zijn mogelijk differentieel ontvankelijk voor hun omgeving en daarmee hun opvoeding. Uit onderzoek is naar voren gekomen dat jongens ontvankelijker zijn voor de opvoeding van ouders dan meisjes (Shaw et al., 1998; Kerr et al., 2004). Het is uit deze onderzoeken echter

niet duidelijk geworden welke mechanismen hier ten grondslag aan liggen. Dit zal verder in dit project worden onderzocht.

Tot slot doet het ‘Boys will be boys?’ project onderzoek naar de rol van vaders in de sociaal-emotionele ontwikkeling van jonge kinderen. Het meeste onderzoek naar de rol van de opvoeding in de vroege kinderjaren is alleen gedaan bij moeders. Vaders lijken echter ook een belangrijke rol te spelen in de socialisatie van kinderen (Lamb, 1997) en in het bijzonder in de ontwikkeling van gendersocialisatie. Genderrollen zouden mogelijk worden aangeleerd door middel van rolmodellen en daarvoor zijn de interacties tussen alle leden binnen het gezin erg belangrijk, omdat elk persoon in het gezin zijn eigen invloed heeft op de ontwikkeling van genderrollen (Maccoby, 1990). Verder spelen vaders volgens de studie van Kosterman, Haggerty, Spoth en Redmond (2004) ook een belangrijke rol in de ontwikkeling van probleemgedrag bij kinderen, vooral op latere leeftijd. Het is dus belangrijk om te onderzoeken wat de rol van zowel vaders als moeders is in de ontwikkeling van kinderen in de vroege levensjaren.

Onderzoeksvragen en hypothesen

Om de verschillende onderzoeksdoelen van deze studie te kunnen onderzoeken zijn er een viertal onderzoeksvragen met bijbehorende hypothesen opgesteld. Ten eerste wordt onderzocht of ouders van kinderen met een verschillend geslacht meer verschillen in opvoeding laten zien dan ouders van kinderen met een zelfde geslacht. Hierbij wordt verwacht dat ouders van kinderen met een verschillend geslacht meer verschillen laten zien in opvoeding dan ouders van kinderen met hetzelfde geslacht. Verwacht wordt dat ouders probleemgedrag bij jongens minder ontmoedigen en prosociaal gedrag bij jongens minder aanmoedigen dan bij meisjes.

Ten tweede wordt onderzocht of een gender gedifferentieerde opvoeding geslachtsverschillen in probleemgedrag in de vroege levensjaren zou kunnen verklaren. Hierbij wordt verwacht dat een meer gender gedifferentieerde opvoeding is gerelateerd aan grotere verschillen in probleemgedrag tussen broers en zussen, waarbij jongens meer probleemgedrag laten zien dan meisjes.

Ten derde wordt onderzocht of er verschillen bestaan tussen vaders en moeders in gender gedifferentieerd ouderschap en of er verschillen bestaan in de invloed van een gender gedifferentieerde opvoeding op de gedragsproblemen van kinderen tussen vaders en moeders. Verwacht wordt dat vaders meer gender gedifferentieerd opvoedgedrag laten zien dan moeders. Beide ouders hebben een unieke invloed op de ontwikkeling van externaliserend

probleemgedrag van het kind, maar de invloed van het opvoedingsgedrag van moeder is sterker dan van vaders.

Tot slot wordt onderzocht of jongens en meisjes verschillen in ontvankelijkheid voor negatief ouderschap, zoals insensitiviteit en negatieve disciplineren en de invloed hiervan op de ontwikkeling van probleemgedrag. Er wordt verwacht dat jongens ontvankelijker zijn voor negatieve ouderschap dan meisjes. Negatief ouderschap heeft een sterkere invloed op externaliserend probleemgedrag bij jongens dan bij meisjes.

Participanten

Het ‘Boys will be boys?’ project heeft een longitudinale opzet van vier jaar. Aan het onderzoek hebben in het eerste jaar 390 gezinnen deelgenomen bestaande uit een vader, een moeder en hun twee kinderen. Ongeveer 100 kind paren bestonden uit twee jongens, 100 kind paren uit twee meisjes, 100 kind paren waarvan de oudste een meisje en de jongste een jongen was en 100 kind paren waarvan de oudste een jongen en de jongste een meisje was. Het leeftijdsverschil tussen de twee kinderen heeft een range tussen de 18 en 30 maanden. De meetmomenten van het onderzoek zijn gebaseerd op de leeftijd van het jongste kind. Zo was het jongste kind in het eerste jaar van het onderzoek ongeveer 12 maanden, in het tweede jaar ongeveer 24 maanden, in het derde jaar ongeveer 36 maanden en in het vierde jaar ongeveer 48 maanden.

De respondenten van het onderzoek zijn benaderd via de gemeentelijke basisadministratie, voornamelijk in westelijke gemeentes van Nederland. Voor het werven van participanten zijn een aantal exclusiecriteria opgesteld: gezinnen waarvan een gezinslid een fysieke of geestelijke handicap had en ouders die niet in Nederland waren geboren of de Nederlandse taal niet beheersten. Aan gezinnen die geschikt waren om deel te nemen aan het onderzoek werd een brief gestuurd. Hierin werd het algemene doel van het onderzoek uitgelegd en werd gevraagd of de ouders de brief wilden beantwoorden met hun gegevens zodat de onderzoekers contact konden opnemen voor deelname aan het onderzoek. Gezinnen die toestemming gaven voor deelname aan het onderzoek zijn twee keer per jaar bezocht. Zo was er eens per jaar een huisbezoek met de vader en de kinderen en eens per jaar een huisbezoek met de moeder en de kinderen.

Procedure

Elk jaar zijn er bij de gezinnen twee huisbezoeken afgelegd door twee onderzoekers van de Universiteit Leiden; één bezoek met de moeder en de kinderen en één bezoek met de

vader en de kinderen. Tijdens deze huisbezoeken is eerst één kind met de ouder geobserveerd, terwijl het andere kind een computertaak uitvoert. Vervolgens worden de rollen omgedraaid en hierna worden beide kinderen met de ouder geobserveerd. Tot slot voert de ouder nog een aantal computertaken uit. Bij het oudste kind en de ouders zijn er vier jaar lang computertaken afgenomen en bij het jongste kind vanaf het derde onderzoeksjaar. Zowel vader als moeder werden daarnaast gevraagd, twee maal per jaar alvorens elk huisbezoek, één vragenlijst over het oudste kind en één vragenlijst over het jongste kind in te vullen. In beide vragenlijsten werden ook vragen gesteld over de ouders zelf. Vanaf het derde onderzoeksjaar is er gestart met een hormoononderzoek. Hierbij zijn handfoto's gemaakt van zowel ouders als kinderen en werden ouders gevraagd twee keer speeksel te verzamelen. Bij de handfoto's wordt het verschil tussen de lengte van de wijs- en ringvinger gemeten. Dit geeft informatie over de hormonen waaraan de ouders en kinderen in de baarmoeder zijn blootgesteld. Zo kan worden onderzocht of deze hormonen van invloed zijn op het opvoedgedrag van de ouders en op kindgedrag.

Verrichte werkzaamheden

Aan het project 'Boys will be boys?' nemen ongeveer 390 gezinnen deel waardoor het erg veel werk kost om de data van al deze gezinnen te verzamelen. Ik heb met dit project meegewerkt door huisbezoeken uit te voeren als tweede onderzoeker en door filmfragmenten te coderen. Voor zowel de huisbezoeken als het coderen heb ik trainingen gevolgd. Hieronder volgt een overzicht van de huisbezoeken, mijn eigen bijdrage aan het onderzoek in de vorm van (het volgen van trainingen voor) het afleggen van de huisbezoeken en het coderen van filmfragmenten. Dit verslag eindigt met een reflectie op mijn werkzaamheden.

Overzicht huisbezoek

Jaarlijks vonden er bij elk gezin twee huisbezoeken plaats, één met de vader en de kinderen en één met de moeder en de kinderen. Elk huisbezoek is afgelegd door twee onderzoekers van de Universiteit Leiden. De eerste onderzoeker heeft de leiding tijdens het huisbezoek en filmt de observatietaken. Ook geeft de eerste onderzoeker instructies aan de ouder en zorgt ervoor dat alle formulieren worden gelezen en ondertekend. De tweede onderzoeker voert de computertaken uit bij de ouder en de kinderen. Wanneer er nog tijd over is houdt de tweede onderzoeker het kind dat op zijn of haar beurt op de observatietaken wacht bezig met speelgoed. Tijdens het huisbezoek wordt er allereerst kennisgemaakt met de ouder en de kinderen. Hierbij wordt onder andere een informed consent formulier ondertekend voor

toestemming voor deelname aan het onderzoek. Vervolgens worden de handfoto's gemaakt van de ouder en de kinderen en wordt er uitleg gegeven over de verzameling van het speeksel. Het speeksel verzamelen is alleen voor de ouders bedoeld. Verder wordt gevraagd of de vragenlijsten goed zijn ontvangen en wordt verdere uitleg gegeven over het verloop van het bezoek. De eerste onderzoeker begint vervolgens met het filmen van de observatietaken met de ouder en één van de kinderen, terwijl de tweede onderzoeker een computertaak bij het andere kind afneemt. De volgorde van welk kind begint met de observatietaken als ook de volgorde van vader- of moederbezoeken is tijdens de verschillende bezoeken gecounterbalanced, zodat verschillen in resultaten veroorzaakt door de volgorde van meten worden geminimaliseerd.

De eerste observatietask is de 'hulp-task'. Bij de 'hulp-task' laat de onderzoeker haar kaartjes vallen en kijkt of het kind haar komt helpen. Deze task duurt ongeveer drie minuten. Hierna volgt een task waarbij de ouder en het kind vrij spelen zonder speelgoed te gebruiken. Deze task duurt ongeveer vijf minuten. Vervolgens mogen ouder en kind gedurende ongeveer acht minuten spelen met speelgoed dat door de onderzoekers is meegenomen. Na deze task is er ongeveer vijf minuten de tijd om op te ruimen ('opruim-task'). Hierna volgt de 'au-task' waarbij de onderzoeker doet alsof ze haar knie stoot. Deze task duurt weer ongeveer drie minuten. Tot slot lezen de ouder en het kind samen een boek met emotieplaten, gedurende ongeveer vijf minuten. Na deze taken worden de rollen omgedraaid en gaat het kind dat net is geobserveerd met de tweede onderzoeker een computertaak uitvoeren en wordt het kind dat net een computertaak deed nu geobserveerd. Nadat beide kinderen zijn geobserveerd en de computertaak hebben uitgevoerd worden er observatietaken afgenomen bij de ouder met beide kinderen tegelijk. Allereerst wordt er een 'deel-task' uitgevoerd waarbij het jongste kind rozijntjes of het oudste kind kaartjes mag verdelen met het andere kind. Ook dit is per huisbezoek gecounterbalanced. Dit duurt ongeveer vijf minuten. Vervolgens mogen de kinderen gedurende ongeveer vijf minuten samen spelen met speelgoed dat door de onderzoeker is meegenomen. Hierna volgt weer een 'opruim-task'. Dit duurt ook ongeveer vijf minuten. De volgende task bestaat uit het lezen van een platenboek. In het boek worden jongens en meisjes weergegeven in zowel genderstereotype als contrastestereotype contexten. Deze task duurt ongeveer tien minuten. Vervolgens volgt er nog een 'deel-task'. Dit duurt weer ongeveer vijf minuten. Tot slot volgt een 'afblijf-task'. Hierbij wordt zeer aantrekkelijk speelgoed door de ouder uit een tas gehaald en op de grond neergelegd. De kinderen mogen gedurende de eerste twee minuten nergens aankomen. Tijdens de volgende twee minuten mogen de kinderen alleen met de knuffel spelen, wat het minst aantrekkelijke speelgoed is.

Hierna mogen de kinderen met al het speelgoed spelen. Ten slotte voert de ouder nog een aantal computertaken uit om reactiesnelheid, inhibitie en impliciete genderstereotypen te meten.

Nadat alle taken zijn volbracht wordt de ouder gevraagd een formulier te tekenen voor het gebruik van de filmopnames voor onderzoeks- en onderwijsdoeleinden. Dit is optioneel. Beide kinderen ontvangen aan het eind van elk huisbezoek een cadeautje als dank voor deelname. De ouders ontvangen aan het eind van elk tweede huisbezoek geld als dank voor deelname aan het onderzoek.

Computertaken

Naast de observatietaken worden tijdens de huisbezoeken ook een aantal computertaken uitgevoerd. De tweede onderzoeker neemt de computertaken af bij beide kinderen en de ouder. De ouders moeten allereerst de ‘Verjaardags-taak’ uitvoeren. Hierbij moeten ze steeds genderstereotype cadeaus verdelen tussen jongens en meisjes. Zo moeten ze allereerst poppenspullen aan een meisje geven en auto’s, gereedschap en vliegtuigen aan een jongen. Dit wordt vervolgens omgedraaid, waarbij de ouders de poppenspullen aan een jongen moeten geven en de voertuigen en gereedschap aan een meisje. Met deze taak worden inhibitie, reactiesnelheid en impliciete genderstereotypen gemeten. Vervolgens wordt de ‘Carrière-en-Gezins-taak’ uitgevoerd, waarbij ouders steeds verschillende labels moeten onderverdelen onder de categorieën man-vrouw of carrière-gezin. Zo moeten ze bijvoorbeeld eerst woorden als salaris onder het kopje man plaatsen en familie bij het kopje vrouw. Dit wordt vervolgens ook omgedraaid. Hiermee worden ook inhibitie, reactiesnelheid en genderstereotype gedragingen gemeten. Vanaf het vierde meetmoment is er voor de ouders nog een laatste computertaak bijgekomen; de ‘K-X-taak’. Hierbij moeten de ouders wel op een knop drukken wanneer er een X in beeld komt, maar niet wanneer er een K in beeld komt. Hiermee wordt reactiesnelheid en inhibitie gemeten.

De kinderen voeren tijdens het vaderbezoek de ‘Kat-en-muis-taak’ uit. Hierbij moeten ze steeds op een knop drukken wanneer er een muis in beeld komt, maar niet wanneer er een kat in beeld komt. Hiermee wordt reactiesnelheid en inhibitie gemeten. Tijdens het moederbezoek voeren de kinderen de ‘Verjaardags-taak’ uit, zoals de ouders die ook uitvoeren. Hiermee worden ook weer reactiesnelheid, inhibitie en impliciete genderstereotypen gemeten.

Gemeten variabelen

In dit onderzoek zijn veel variabelen gemeten, door middel van observatie- en computertaken en vragenlijsten. Voor de ouders zijn de volgende variabelen gemeten: sensitiviteit, discipline, impliciete genderstereotypen en boodschappen over genderstereotypen, emotiesocialisatie en reacties op disrupties en pro sociaal gedrag. Sensitiviteit van de ouder is tijdens de huisbezoeken gemeten door middel van taken waarbij de ouder en kind samen spelen, de ene keer met en de andere keer zonder speelgoed door middel van de Emotional Availability Scales (Biringen, Robinson, & Emde, 2000). Discipline van de ouder is gemeten wanneer het kind het speelgoed moest opruimen en tijdens de ‘afblijf-taak’ (gebaseerd op Kuczynski et al., 1987). Uitspraken over genderstereotypen van de ouder zijn gemeten door het lezen van een platenboek samen met het kind en impliciete genderstereotypen door het uitvoeren van de ‘Verjaardags-taak’ (Pomerantz et al., 2004). Emotiesocialisatie is gemeten door het lezen van een boek met emotieplaten. Reacties op disrupties zijn gemeten tijdens de ‘afblijf-taak’ en tijdens de ‘opruim-taak’ (Kochanska & Aksan, 1995) en reacties op pro sociaal gedrag tijdens de ‘deel-taak’ (gebaseerd op Zahn-Waxler et al., 1992).

Naast oudervariabelen zijn er ook kindvariabelen gemeten. Dit waren: ongehoorzaamheid, pro sociaal gedrag, impliciete genderstereotypen en inhibitie. Ongehoorzaamheid van het kind is gemeten gedurende de ‘afblijf-taak’ en de ‘opruim-taak’ (Kochanska & Aksan, 1995). Tijdens de computertaken (de ‘Verjaardags-taak’ en de ‘Kat-en-muis-taak’) zijn onder ander reactiesnelheid en inhibitie gemeten. Verder zijn door middel van de ‘Verjaardags-taak’ ook impliciete genderstereotypen gemeten (Pomerantz et al., 2004). Pro sociaal gedrag is gemeten tijdens de ‘deel-taak’ (gebaseerd op Zahn-Waxler et al., 1992). De ‘hulp-taak’ en de ‘au-taak’ zijn er vanaf het tweede meetmoment bijgekomen, waarmee ook pro sociaal gedrag van het kind is gemeten (gebaseerd op Zahn-Waxler et al., 1992).

Ten slotte zijn er, naast de huisbezoeken, ook variabelen gemeten door middel van het afnemen van vragenlijsten bij beide ouders. In de vragenlijsten werden vragen gesteld over verschillende aspecten van de opvoeding en gedrag van zowel de kinderen als de ouders. De vragen over de kinderen gingen bijvoorbeeld over externaliserend probleemgedrag en temperament. De vragen over de ouders zelf bestonden bijvoorbeeld uit vragen over de relatie tussen de ouders, onenigheid over de opvoeding en algemene psychopathologie.

Eigen bijdrage

Mijn bijdrage aan het ‘Boys will be boys?’ project bestond uit het uitvoeren van huisbezoeken en het coderen van filmmateriaal. Voorafgaand aan de huisbezoeken heb ik een training gevolgd. Deze bestond uit vier bijeenkomsten waarin werd uitgelegd hoe de huisbezoeken in zijn werk gaan, welke rollen de eerste en tweede onderzoeker spelen en welke constructen er worden gemeten. Zo kregen we als tweede onderzoeker uitleg over het uitvoeren van de computertaken. Het draaiboek werd hierbij doorgenomen en we hebben geoefend op elkaar met het uitvoeren van de computertaken en het geven van instructies over de computertaken. Ook werd er uitleg gegeven over het inpakken en meenemen van de koffer, het invullen en meenemen van formulieren, mogelijke valkuilen tijdens de huisbezoeken en er werd de mogelijkheid gegeven om vragen te stellen. De trainingen waren erg nuttig omdat je tijdens een huisbezoek aan veel dingen moet denken, zoals het juist volgen van het draaiboek. Ook is het belangrijk dat je leert wat er allemaal mee moet naar een huisbezoek, zodat je de koffer goed in kan pakken en niets vergeet.

De meeste studenten kregen na het afronden van de training eerst een proefbezoek. Dit bezoek wordt uitgevoerd als een gewoon huisbezoek, alleen worden de data van dit huisbezoek niet meegenomen in het onderzoek. Hierdoor konden de onderzoekers een keer oefenen met het uitvoeren van hun taken tijdens het huisbezoek. Mijn proefbezoek is destijds komen te vervallen en ik heb dus meteen een geldend huisbezoek uitgevoerd. Ik heb mijn proefbezoek niet gemist, omdat mijn eerste bezoek goed ging en vlot verliep. Tijdens de huisbezoeken ben ik steeds tweede onderzoeker geweest. Ik heb hierbij de computertaken met beide kinderen en de ouder afgenomen. Ook heb ik wanneer er nog tijd over was na een computertaak het kind beziggehouden. Dit was ook het geval wanneer er nog een derde kind aanwezig was. Dit was soms wel lastig omdat je dan twee kinderen tegelijk bezig moet houden van verschillende leeftijden. Meestal was het derde kind nog zo jong dat het lag te slapen en heb ik daar geen rekening mee hoeven houden. De keren dat ik wel het derde kind bezig moest houden is alles goed verlopen en was het erg leuk om met z’n drieën te spelen. Ik heb in totaal 34 huisbezoeken uitgevoerd in het vierde onderzoeksjaar.

Naast huisbezoeken uitvoeren heb ik ook mijn bijdrage geleverd door filmfragmenten te coderen. Het is belangrijk om daar een training voor te volgen omdat iedereen objectief naar de beelden moet kijken en deze beelden op dezelfde manier moet coderen. In de filmpjes die ik moest coderen werd de taak ‘vrij spel zonder speelgoed’ geobserveerd. Hierin speelt de ouder gedurende vijf minuten met het kind samen zonder hier speelgoed bij te gebruiken. Per filmpje wordt of ‘Uitdager gedrag’ van de ouder of ‘Responsiviteit’ van de ouder gecodeerd.

Bij ‘Uitdagend gedrag’ wordt op een codeerformulier per minuut gecodeerd of de ouder het kind fysiek, cognitief of passief uitdaagde en in welke mate. Elke uitdaging wordt gecodeerd op een schaal van één tot vijf. Onder een fysieke van de ouder valt onder andere het vragen om tikkertje te doen. Een voorbeeld van een cognitieve uitdaging is het kind uitdagen om een raadspel te doen. Bij passief spel speelt de ouder met het kind zonder dat het kind hierbij actief is, bijvoorbeeld door te kietelen. Een hogere score staat bij elk onderdeel voor een grotere uitdaging. Bij ‘Responsiviteit’ wordt op een codeerformulier per minuut ingevoerd of de ouder het kind volgt en op een positieve manier op het gedrag van het kind inspeelt. Ook hier krijgt de ouder een score tussen de één en de vijf. Wanneer de ouder zeer intrusief gedrag laat zien, door bijvoorbeeld het kind uit te schelden, krijgt de ouder een één. Wanneer de ouder zeer responsief gedrag laat zien, door met het kind mee te spelen en het kind te complimenteren, krijgt de ouder een score vijf.

Naast de huisbezoektrainingen heb ik ook een codeertraining gevolgd om de constructen ‘Uitdagend gedrag’ en ‘Responsiviteit’ van de ouder van de observatietaak ‘vrij spel zonder speelgoed’ te coderen. Deze training bestond uit acht bijeenkomsten waarin de constructen werden uitgelegd en met het coderen ervan werd geoefend. Het doel van deze training was dat iedereen een filmpje op dezelfde manier codeert. We namen met ongeveer twaalf mensen deel aan deze training en moesten alleen betrouwbaar worden met elkaar, omdat wij de eerste groep waren die dit construct codeert. Na elke training kregen we een aantal filmpjes om te coderen als huiswerk. In de bijeenkomst erna werd dit huiswerk besproken en uitgelegd hoe het filmpje daadwerkelijk gecodeerd zou moeten worden. Hier was ruimte om vragen te stellen en werden aandachtspunten en valkuilen besproken. Na deze bijeenkomsten volgde een betrouwbaarheidsset om te toetsen of je de filmpjes hetzelfde codeert als de andere studenten. Ik ben op beide constructen betrouwbaar bevonden. Er volgende na een aantal weken nog vier terugkom bijeenkomsten waarin valkuilen en vragen tijdens het coderen werden besproken. Ook volgde nog een tweede betrouwbaarheidsset waarop ik weer betrouwbaar ben bevonden. Ik heb, naast de training, in totaal 520 filmpjes gecodeerd van zowel vader met het oudste kind en vader met het jongste kind, als van moeder met het oudste kind en moeder met het jongste kind.

Zelfreflectie

In september 2013 ben ik op zoek gegaan naar een passend bachelorproject waarbinnen ik mijn onderzoeksstage zou kunnen lopen. Tussen de verschillende mogelijkheden viel mij meteen het lopende onderzoek ‘Boys will be boys?’ op, omdat ik hier

vervroegd zou kunnen beginnen. Ik vond het ook erg interessant dat er bij dit project onderzoek gedaan werd naar de rol van zowel vaders als moeders in de opvoeding van jonge kinderen, omdat het meeste onderzoek alleen bij moeders wordt uitgevoerd. Het leek me ook erg leuk om de huisbezoeken uit te voeren, omdat je op deze manier kunt zien hoe onderzoek in de praktijk wordt uitgevoerd. Elk gezin is anders en het is belangrijk dat je hier goed op in leert spelen. Tijdens de huisbezoeken ben ik bij veel gezinnen thuis geweest en heb hier veel ervaring opgedaan over de omgang met ouders en kinderen. Ik vond de interactie met de ouders en kinderen erg leuk. Verder heb ik geleerd om handfoto's te maken en de verzamelde data weer veilig af te leveren bij de Universiteit. De huisbezoeken verliepen allemaal erg goed, de kinderen hadden er vaak erg veel zin in. Wanneer ze het aan het begin nog een beetje eng vonden kon ik ze vaak al snel weer op hun gemak stellen door uit te leggen wat de bedoeling was van het huisbezoek en dat het erg leuk voor hun zou worden. Ook de ouders waren allemaal erg gastvrij en deden enthousiast mee aan alle taken. Het enige probleem waar ik tijdens de huisbezoeken een keer tegenaan ben gelopen is dat de oplader van de laptop niet meer goed werkte en dat de laptop halverwege een computertaak uitviel. Dit was erg vervelend, omdat een andere onderzoeker tijdens het bezoek met de andere ouder dan deze computertaak nog moest inhalen. Overige bijzonderheden tijdens de huisbezoeken, zoals kinderen die de rozijntjes niet lekker vonden, konden op het logboek worden ingevuld en hiermee werd de eerstvolgende keer dan rekening gehouden. Bij het volgende huisbezoek kon dan bijvoorbeeld ontbijtkoek meegenomen worden.

Ook van mijn werkzaamheden als codeur heb ik veel geleerd en vooral de codeertraining vond ik erg leerzaam. Ik ben hierbij betrouwbaar geworden op twee verschillende constructen en heb geleerd hoe ik op een objectieve manier gedrag kan coderen. De trainingen waren interactief en er was veel ruimte voor eigen inbreng, wat ik erg prettig vond. Verder heb ik geleerd hoe ik op een gestandaardiseerde wijze films moet coderen. Ten slotte heb ik hiervan geleerd hoe ik om moet gaan met privacy gevoelige informatie, omdat de films zijn opgenomen in huiselijke kring. De films mochten bijvoorbeeld alleen op de Universiteit in aparte ruimtes worden gecodeerd. Het was ook niet de bedoeling om met vrienden of familie te praten over de gebeurtenissen die zijn gefilmd tijdens de huisbezoeken.

In de toekomst denk ik veel te hebben aan mijn ervaring bij de gezinnen thuis, omdat ik heb geleerd hoe ik om moet gaan met gezinnen in hun eigen leefomgeving en hoe ik relatief jonge kinderen bezig kan houden wanneer hun ouder niet in de kamer is. Verder zal ik in de toekomst ook veel hebben aan mijn ervaring met het coderen, omdat ik beter om kan gaan met privacy gevoelige informatie. Wanneer ik in de toekomst onderzoek ga doen bij

gezinnen thuis zal ik hier met meer zelfvertrouwen op afstappen. Daarnaast heb ik, door de codeertraining en het coderen van filmfragmenten, al ervaring met basisbeginselen als intervallen en scores wanneer ik in het vervolg bij ander onderzoek ook films moet coderen. In de toekomst zal het ook makkelijker zijn om met kinderen om te kunnen gaan nu ik met veel verschillende kinderen heb geleerd te spelen.

Ik heb in dit project veel samengewerkt met medestudenten tijdens (de training voor) de huisbezoeken en het coderen. Het werkt erg fijn samen als iedereen hetzelfde doel voor ogen heeft. Ik heb er verder van geleerd hoe belangrijk het is om via een draaiboek te werken om zo een gestructureerd mogelijk resultaat te krijgen. Ten slotte heb ik ook veel geleerd over verantwoordelijkheid wanneer je samen met een kind bent en de ouder niet in de kamer is. Ik heb daarnaast ook meer over verantwoordelijkheid geleerd door met privacygevoelig materiaal te werken tijdens het coderen of wanneer je de spullen weer veilig terug moet brengen naar de Universiteit. Deze verschillende leermomenten hebben mijn persoonlijkheid meer vormgegeven en geven mij meer zelfvertrouwen in het mijn toekomstige werk bij gezinnen. Naast deze positieve leerpunten denk ik dat ik nog meer had kunnen leren als ik als eerste onderzoeker op had mogen treden tijdens de huisbezoeken, omdat je dan meer afwisseling hebt en meer ervaring krijgt met het maken van filmmateriaal. Het lijkt me daarnaast erg leuk om in de toekomst onderzoek te doen bij gezinnen met kinderen van hele jonge leeftijd (babytijd) of juist een wat oudere leeftijd (pubertijd). Ook lijkt het me interessant om onderzoek te kunnen doen bij bijvoorbeeld gezinnen met een lage sociaal economische status om te onderzoeken of de resultaten voor deze gezinnen anders zijn dan voor gezinnen met een hoge sociaal economische status. Dit zou mijn kennis in het vakgebied vergroten waardoor ik beter onderzoek zou kunnen doen naar verschillende gezinnen.

Referenties

- Achenbach, T. M., & Rescorla, L. (2000). *Manual for the ASEBA preschool forms & profiles*. Burlington: University of Vermont, Research Center for Children, Youth, and Families.
- Ainsworth, M. D., Bell, S. M., & Stayton, D. J. (1974). Infant-mother attachment and social development: Socialization as a product of reciprocal responsiveness to signals. In M. P. M. Richards (Ed.). *The introduction of the child into a social world* (pp. 30-55). London: Cambridge University Press. Minneapolis: University of Minnesota, Institute of Child Development.
- Biringen, Z., Robinson, J. L., & Emde, R. N. (2000). Appendix B: The Emotional Availability Scales (3rd ed.: An abridged infancy/early childhood version). *Attachment and Human Development* 2, 256-270. doi:10.1080/14616730050085626
- De Wolff, M. S., & Van IJzendoorn, M. H. (1997). Sensitivity and attachment: A meta-Analysis on parental antecedents of infant attachment. *Child Development*, 68, 571-591. doi: 10.1111/j.1467-8624.1997.tb04218.x
- Else-Quest, N. M., Hyde, J. S., Goldsmith, H. H., & Van Hulle, C. (2006). Gender differences in temperament: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 132, 33-72. doi: 10.1037/0033-2909.132.1.33
- Fagot, B. I. (1978). The influence of sex of child on parental reactions to toddler children. *Child Development*, 49, 459-465. doi: 10.2307/1128711
- Grusec, J. E., & Kuczynski, L. (1997.) *Parenting and Children's Internalization of Values: A Handbook of Contemporary Theory*. New York: Wiley.
- Kerr, D. C. R., Lopez, N. L., Olson, S. L., & Sameroff, A. J. (2004). Parental discipline and externalizing behaviour problems in early childhood: The roles of moral regulation and child gender. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 32, 369-383. doi: 10.1023/B:JACP.0000030291.72775.96
- Kochanska, G., & Aksan, N. (1995). Mother-child mutually positive affect, the quality of child compliance to requests and prohibitions, and maternal control as correlates of early internalization. *Child Development*, 66, 236-254. doi: 10.1111/j.1467-8624.1995.tb00868.x
- Kosterman, R., Haggerty, K. P., Spoth, R., & Redmond, C. (2004). Unique influence of mothers and fathers on their children's antisocial behaviour. *Journal of Marriage and Family*, 66, 762-778. doi: 10.1111/j.0022-2445.2004.00051.x
- Kudielka, B. M., & Kirschbaum, C. (2005). Sex differences in HPA axis responses to stress:

- A review. *Biological Psychology*, 69, 113-132. doi: 10.1016/j.biopsycho.2004.11.009
- Lamb, M. E. (Ed.) (1997). *The role of the father in child development* (Third edition). New York: Wiley.
- Maccoby, E. E. (1990). Gender and relationships: A developmental account. *American Psychologist*, 45, 513- 520. doi: 10.1037/0003-066X.45.4.513
- Mesman, J., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Van IJzendoorn (2008). *Maternal Permissive Parenting with One-Year-Old Children: The Early Origins of Boys' Oppositional Behaviour? Manuscript submitted for publication.*
- Pomerantz, E., Ng, F., & Wang, Q. (2004). Gender Socialization: A Parent x Child Model. In A. Eagly, A. Beall and R. Sternberg (Eds) *The Psychology of Gender*. (pp. 120-144). New York: The Guildford Press.
- Power, T., & Parke, R. (1986). Patterns of early socialization: Mother and father infant interaction in the home. *International Journal of Behavioural Development*, 9, 331–341. doi: 10.1177/016502548600900305
- Raine, A. (2002). Annotation: The role of prefrontal deficits, low autonomic arousal, and early health factors in the development of antisocial and aggressive behaviour. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43, 417-434. doi: 10.1111/1469-7610.00034
- Smith, C., & Lloyd, B. (1978). Maternal behaviour and perceived sex of infant: Revisited. *Child Development*, 49, 1263-1265.
- Shaw, D. S., Winslow, E. B., Owens, E. B., Vondra, J. I., Cohn, J. F., & Bell, R. Q. (1998). The development of early externalizing problems among children from low-income families: A transformational perspective. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26, 95-107. doi: 10.1023/A:1022665704584
- Zahn-Waxler, C., Robinson, J., & Emde, R. N. (1992). The development of empathy in twins. *Developmental Psychology*, 28, 1038-1047. doi: 10.1037/0012-1649.28.6.1038

Deel B: Het verband tussen sensitiviteit van ouders en externaliserend probleemgedrag van het kind

Samenvatting

Sensitiviteit speelt een belangrijk rol in de ontwikkeling van probleemgedrag van kinderen. Er is echter nog weinig onderzoek gedaan naar de rol van vaders in de ontwikkeling van probleemgedrag en daarom is in deze studie onderzocht of er een verband bestaat tussen sensitiviteit van zowel moeder als vader en agressie en ongehoorzaamheid van het kind. De data voor deze studie zijn verkregen vanuit het vier jaar lopende longitudinale onderzoek 'Boys will be boys?' dat bestaat uit 390 intacte gezinnen met een vader, moeder en twee kinderen. In het huidige onderzoek zijn de data gebruikt van 100 vaders, moeders en hun oudste kind (leeftijd $M = 4.05$, $SD = .30$). Sensitiviteit van vader en moeder is gemeten door middel van een observatietaak waarbij de ouder met het kind mocht spelen met speelgoed en is gecodeerd volgens de Emotional Availability Scales (Biringen, Robinson, & Emde, 2000). Agressie van het kind is gemeten met de Preschool Child Behavior Checklist/ 1,5-5 (CBCL/ 1,5-5, Achenbach & Rescorla, 2000). Ongehoorzaamheid van het kind is gemeten met een observatietaak waarbij het kind gedurende vier minuten niet mocht spelen met speelgoed, dat voor hem of haar op de grond was neergelegd (Kochanska & Aksan, 1995). Uit de resultaten blijkt dat sensitiviteit van zowel vader als moeder geen voorspeller was van agressie van het kind. Sensitiviteit van vader was ook geen voorspeller van ongehoorzaamheid van het kind. Sensitiviteit van moeder was wel een negatieve voorspeller van ongehoorzaamheid van het kind. Vooral sensitiviteit van moeder lijkt een rol te spelen in de ontwikkeling van probleemgedrag van het kind.

Introductie

Externaliserend probleemgedrag kan bij kinderen al in de vroege kindertijd ontstaan en bereikt op ongeveer 24 maanden zijn piek (Alink et al., 2006). Op deze leeftijd is het voor veel kinderen nog te verantwoorden dat ze dit gedrag laten zien, omdat ze hun frustraties nog niet goed verbaal kunnen uiten (Alink et al., 2006). Na deze leeftijd neemt bij de meeste kinderen de mate van externaliserend probleemgedrag af en wordt het door de omgeving ook steeds minder getolereerd (Alink et al., 2006). Bij sommige kinderen blijft de mate van probleemgedrag na het eerste levensjaar echter stabiel (Alink et al., 2006). Dit zou problemen kunnen opleveren voor het kind in zowel huidige als toekomstige levensjaren, zoals afwijzing door leeftijdsgenoten en concentratieproblemen (Chen, Chen, Wang, & Lui, 2002). Het is hierom belangrijk om te onderzoeken welke aspecten van invloed zijn op het verminderen en voorkomen van externaliserend probleemgedrag. Eén van de factoren die van invloed is op de ontwikkeling van probleemgedrag is sensitiviteit van de ouders (Ainsworth, 1974). Sensitieve ouders kunnen de signalen van hun kinderen goed interpreteren en hier prompt en accuraat op reageren (Ainsworth, 1974). Sensitiviteit van de ouders is van grote invloed op het gedrag van het kind (NICHD, 2004). Zo zijn kinderen van sensitieve ouders sneller getroost in stressvolle situaties en vertonen ze minder probleemgedrag dan kinderen van minder sensitieve ouders (Higley & Dozier, 2009). Het meeste onderzoek naar sensitiviteit in relatie tot externaliserend probleemgedrag van kinderen is bij moeders uitgevoerd, maar sensitiviteit van vaders kan ook een belangrijke invloed hebben op de ontwikkeling van het kind (Brown, Mangelsdorf, & Neff, 2012). Hierdoor is het van belang dat er ook onderzoek wordt gedaan naar sensitiviteit van vaders in relatie tot externaliserend probleemgedrag van kinderen. In de huidige studie wordt daarom de relatie tussen sensitiviteit van zowel moeder als vader en externaliserend probleemgedrag van het kind onderzocht.

Externaliserend probleemgedrag

Externaliserende gedragsproblemen zijn gedragingen die naar buiten zijn gericht en veelal door de omgeving als storend worden ervaren (De Lange et al., 2013). Er zijn veel verschillende vormen van externaliserend probleemgedrag te onderscheiden, maar de meest voorkomende zijn: dwars en opstandig gedrag, prikkelbaar en agressief gedrag, antisociaal gedrag en ongehoorzaamheid (De Lange et al., 2013). Deze vormen kunnen in ernst variëren.

Er zijn veel studies gedaan naar de oorzaak van externaliserend probleemgedrag. Probleemgedrag is deels erfelijk, maar daarnaast speelt ook de omgeving een belangrijke rol in de ontwikkeling ervan, zoals onder andere wordt uitgelegd in de theorieën van Bandura

(1973) en Patterson (1982). Volgens de sociale leertheorie van Bandura (1973) ontstaat externaliserend probleemgedrag doordat kinderen dit van hun omgeving aangeleerd krijgen en door gedrag van anderen te imiteren (Bandura, 1973). Een tweede theorie die vaak in verband wordt gebracht met de ontwikkeling van externaliserende gedragsproblemen zijn de coërcieve ouder-kind interacties van Patterson (1982). Het kind dwingt hierbij de ouder om zijn of haar zin te krijgen door bijvoorbeeld een driftbui te krijgen. Wanneer de ouder toegeeft wordt het gedrag van het kind beloond en hiermee versterkt (Patterson, 1982).

De twee vormen van externaliserend probleemgedrag die in deze studie onderzocht worden zijn agressie en ongehoorzaamheid. Onder agressief gedrag valt onder andere slaan, schoppen of het vernielen van spullen (Alink et al., 2006). Onder ongehoorzaamheid wordt verstaan dat het kind niet naar de ouder luistert, protesteert of niet doet wat de ouder van het kind verlangt (Huisman, Flapper, Kalverdijk, L'Hoir, & Van Weel, 2010). Door deze gedragingen laat het kind zien dat het steeds meer autonoom wordt en een eigen wil heeft (Huisman et al., 2010). Ongehoorzaamheid en agressie horen bij de ontwikkeling van het kind en nemen bij de meeste kinderen na de peutersjaren weer af (Alink et al., 2006). Wanneer kinderen na hun peutersjaren echter nog steeds veel agressief gedrag en ongehoorzaamheid vertonen, blijft dit vaak in het verdere leven stabiel (Alink et al., 2006). Dit kan problemen opleveren zowel in de huidige levensjaren, zoals afwijzing door leeftijdsgenoten en negatieve interacties in de klas, als in de toekomstige levensjaren, zoals het hebben van verkeerde vrienden en middelenmisbruik (Chen et al., 2002). Ongehoorzame leerlingen worden daarnaast vaker gezien als incompetent door leraren en hebben vaker leerproblemen dan gehoorzame kinderen (Chen et al., 2002).

Agressie en ongehoorzaamheid kunnen de ontwikkeling van kinderen dus negatief beïnvloeden (Alink, et al., 2006; Chen et al., 2002). Hierdoor is het van belang om te onderzoeken welke aspecten een rol spelen bij de ontwikkeling van deze twee vormen van externaliserend probleemgedrag om deze vroegtijdig te kunnen identificeren en te voorkomen of verminderen. In deze studie wordt daarom onderzocht of sensitiviteit van ouders een positieve invloed zou kunnen hebben op het verminderen van probleemgedrag bij kinderen.

Sensitiviteit van ouders en externaliserend probleemgedrag van het kind

Sensitiviteit is het vermogen van de ouder om de signalen van het kind op te vangen, deze signalen correct te interpreteren en hier vervolgens prompt en adequaat op te reageren (Ainsworth, 1974). Hierdoor kunnen sensitievere ouders wellicht beter omgaan met kinderen met externaliserende gedragsproblemen dan minder sensitieve ouders. Sensitieve ouders

kunnen de aspecten van het probleemgedrag vroegtijdig signaleren (Ainsworth, 1974). Minder sensitieve ouders kunnen signalen van hun kinderen minder goed interpreteren en reageren hier dan ook niet altijd accuraat op (Alink et al., 2006). Doordat het kind minder goed begrepen wordt en er onjuist of niet op zijn of haar signalen wordt gereageerd, zou probleemgedrag bij het kind kunnen ontstaan en verergeren (Alink et al., 2006). Uit een studie van het NICHD (2004) is naar voren gekomen dat minder sensitief gedrag van de ouder, zoals minder steun aan het kind of vijandig reageren op de signalen van het kind, een voorspeller is van agressie van het kind. Kinderen die in deze studie werden geclassificeerd als middelmatig tot hoog agressief hadden minder sensitieve ouders dan kinderen die laag agressief waren. Andersom is in de studie van Olson, Bates, Sandy en Lanthier (2000) gevonden dat meer sensitiviteit van de ouders een voorspeller is van minder externaliserende gedragsproblemen op latere leeftijd. Uit het onderzoek van Martinez en Forgatch (2001) is daarnaast naar voren gekomen dat positief ouderschap, waaronder sensitiviteit, is gerelateerd aan een sterke daling in ongehoorzaamheid van het kind, vooral in de basisschoolleeftijd. Insensitief ouderschap lijkt daarentegen een belangrijke voorspeller te zijn van ongehoorzaamheid van het kind (Landy, Menna, Sockett-Dimarcio, 1997).

Sensitiviteit van vaders

Uit eerder onderzoek blijkt dat sensitiviteit van ouders invloed heeft op de ontwikkeling van externaliserende gedragsproblemen van het kind (Ainsworth, 1974; Higley & Dozier, 2009; NICHD, 2004). Het meeste onderzoek naar de relatie tussen sensitiviteit en gedragsproblemen is echter alleen uitgevoerd bij moeders. Uit het geringe onderzoek dat gedaan is naar vaders blijkt dat sensitiviteit van vaders ook een rol speelt in de ontwikkeling van probleemgedrag van kinderen (Ramchandani et al., 2013; Kosterman, Haggerty, & Spoth, 2004). In de studie van Ramchandani et al. (2013) is gevonden dat minder sensitief gedrag van de vader een voorspeller is van een verhoogde kans op de ontwikkeling van externaliserend probleemgedrag van het kind. Uit de studie van Kosterman et al. (2004) komt daarnaast naar voren dat vaders een unieke invloed hebben op de ontwikkeling van probleemgedrag van het kind. Deze resultaten zijn echter vooral zichtbaar op latere leeftijd van het kind en in de adolescentie. In de huidige studie is daarom onderzoek gedaan naar de relatie tussen sensitiviteit en externaliserend probleemgedrag op jonge leeftijd van het kind.

Zowel sensitiviteit van vaders als moeders lijkt van invloed te zijn op de ontwikkeling van probleemgedrag van het kind (Ainsworth, 1974; Higley & Dozier, 2009; NICHD, 2004). Er zijn echter wisselende resultaten gevonden over het verschil in sensitiviteit tussen vaders

en moeders en het verschil in sterkte van de relatie tussen sensitiviteit en probleemgedrag tussen vaders en moeders. Zo is in sommige studies gevonden dat moeders en vaders even sensitief zijn naar hun kinderen (John, Halliburton & Humphrey, 2013), terwijl in ander onderzoek is gevonden dat vaders minder sensitief zijn dan moeders naar hun kinderen (Hallers-Haalboom et al., 2014). Uit de studie van Ingle (2005) blijkt daarnaast dat zowel sensitiviteit van vader als sensitiviteit van moeder een voorspeller is van minder externaliserend probleemgedrag van het kind. In de studie van Malmberg en Flouri (2011) is echter gevonden dat de relatie tussen moeder en kind sterker gerelateerd is aan probleemgedrag van het kind dan de relatie tussen vader en kind. Ten slotte is in ander onderzoek gevonden dat sensitiviteit van vaders een significant kleinere invloed heeft op de ontwikkeling van probleemgedrag van het kind dan sensitiviteit van moeders (Rothbaum & Weisz, 1994). Uit deze resultaten lijkt, ondanks dat sensitiviteit van vaders ook een rol speelt in de ontwikkeling van het kind, vooral (in)sensitiviteit van de moeder gerelateerd te zijn aan externaliserend probleemgedrag van het kind.

Doelstelling, onderzoeksvragen en hypothesen

In de huidige studie is onderzocht of er een verband bestaat tussen zowel sensitiviteit van moeder als vader en agressie en ongehoorzaamheid van het kind. Hierdoor kan meer inzicht verkregen worden in de sterkte van de relatie tussen sensitiviteit van vader en moeder en externaliserende gedragsproblemen van het kind. Hiermee kan de unieke relatie tussen sensitiviteit van de ouder en de ontwikkeling van externaliserend probleemgedrag van het kind en de verschillen hierin tussen vaders en moeders bestudeerd worden. De centrale onderzoeksvraag die hierbij wordt gesteld is: In hoeverre bestaat er een relatie tussen sensitiviteit van ouders en externaliserend probleemgedrag van jonge kinderen?

Om dit te kunnen onderzoeken zijn drie vragen onderzocht. Ten eerste is onderzocht of er een verband bestaat tussen sensitiviteit van zowel vader als moeder en agressie van het kind. Verwacht werd dat bij minder sensitiviteit van zowel vader als moeder het kind meer agressief gedrag laat zien. Ten tweede is onderzocht of er een verband bestaat tussen sensitiviteit van zowel vader als moeder en ongehoorzaamheid van het kind. Verwacht werd dat bij minder sensitiviteit van zowel vader als moeder het kind meer ongehoorzaamheid laat zien. Ten slotte is onderzocht of er verschillen bestaan in de relatie tussen sensitiviteit en externaliserend probleemgedrag voor vaders en moeders. Er werd verwacht dat de relatie voor moeders sterker is dan voor vaders.

Methode

Participanten

De data van deze studie zijn verkregen vanuit het onderzoek “Boys will be boys?”. Dit is een groot longitudinaal onderzoek naar de verschillen tussen vaders en moeders in de opvoeding van hun kinderen. Het onderzoek loopt over een periode van vier jaar. De participerende gezinnen bestonden in het eerste jaar uit een samenwonend gezin met een vader, een moeder en twee kinderen. In het eerste jaar was het jongste kind rond de twaalf maanden en in het vierde jaar rond de 48 maanden. Tussen het oudste en jongste kind zat minimaal 12 en maximaal 30 maanden leeftijdsverschil met een gemiddeld verschil van 24 maanden. In het eerste jaar namen 390 gezinnen deel aan het onderzoek. Ongeveer 100 kind paren bestonden uit twee jongens, 100 kind paren uit twee meisjes, 100 kind paren waarvan de oudste een meisje en de jongste een jongen was en 100 kind paren waarvan de oudste een jongen en de jongste een meisje was. De exclusiecriteria voor dit onderzoek waren: gezinnen waarvan een gezinslid een fysieke of geestelijke handicap had en ouders die niet in Nederland waren geboren of de Nederlandse taal niet beheersten. De gezinnen zijn benaderd via de gemeentelijke basisadministratie van gezinnen die voornamelijk in de westelijke regio's van Nederland woonden. Aan gezinnen die geschikt werden bevonden voor het onderzoek werd een brief gestuurd. Hierin werd het algemene doel van het onderzoek uitgelegd en gevraagd of de ouders de brief wilden beantwoorden met hun gegevens zodat de onderzoekers contact konden opnemen voor deelname aan het onderzoek. Gezinnen die toestemming gaven voor deelname aan het onderzoek werden twee keer per jaar bezocht. Zo was er eens per jaar een huisbezoek met de vader en de kinderen en eens per jaar een huisbezoek met de moeder en de kinderen.

In het huidige onderzoek zijn de data gebruikt van 100 vaders, moeders en hun oudste kind uit jaar twee van het onderzoek. De leeftijd van de kinderen lag tussen de 3 en 6 jaar ($M = 4.05$, $SD = .30$). De leeftijd van de vaders lag tussen de 29 en 64 jaar ($M = 37.75$, $SD = 5.21$) en van de moeders tussen de 28 en 47 jaar ($M = 35.29$, $SD = 3.69$). Het aandeel jongens en meisjes in de steekproef was ongeveer gelijk verdeeld met 52% jongens en 48% meisjes. Het grootste gedeelte van de ouders was getrouwd (83%), 3% had een geregistreerd partnerschap, 7% een samenlevingscontract en 5% was ongehuwd. Ten slotte had 18% van de vaders een gemiddeld opleidingsniveau (havo, vwo of mbo-diploma) en was 82% hoog opgeleid (hbo-diploma of een propedeuse aan de universiteit, masteropleiding aan de universiteit of een post-hbo opleiding afgerond). Van de moeders was 1% laag opgeleid (mavo, lbo, lts of vso diploma), had 13% een gemiddeld opleidingsniveau en was 86% hoog opgeleid.

Procedure

Elk jaar zijn er bij de gezinnen twee huisbezoeken afgelegd door twee onderzoekers van de Universiteit Leiden; één bezoek met de moeder en de kinderen en één bezoek met de vader en de kinderen. Tijdens het huisbezoek is de interactie tussen zowel de ouder en beide kinderen samen, als tussen de ouder en beide kinderen apart geobserveerd, door middel van filmopnames. Hierbij is gebruik gemaakt van verschillende observatietaken die zijn ontworpen om zowel ouder- als kindgedrag te kunnen meten, zoals sensitiviteit van de ouder en ongehoorzaamheid van het kind. Ook hebben zowel de ouders als de kinderen computertaken uitgevoerd tijdens de huisbezoeken, om bijvoorbeeld inhibitie te meten. Zowel vader als moeder werd daarnaast gevraagd, twee maal per jaar alvorens elk huisbezoek, een vragenlijst in te vullen. Hierbij kregen de ouders één vragenlijst over het oudste kind en één vragenlijst over het jongste kind (met onder andere vragen over empathie en temperament). Ook stonden er in deze vragenlijsten vragen over de ouders zelf, bijvoorbeeld over de huwelijksstevredenheid. Er werd gebruikt gemaakt van informed consent formulieren voor verschillende aspecten van het onderzoek, zoals toestemming voor deelname aan het onderzoek en toestemming voor het gebruik van filmmateriaal voor onderzoeks- en onderwijsdoeleinden. Aan het einde van elk bezoek ontvingen de kinderen een cadeautje en na het tweede huisbezoek ontvingen de ouders geld als dank voor de deelname aan het onderzoek.

Meetinstrumenten

Agressie. Om de externaliserende gedragsproblemen van het kind te meten zijn door beide ouders vragenlijsten ingevuld. Hierbij is gebruik gemaakt van de subschaal 'Agressie' op de schaal Externaliserende Gedragsproblemen van de Preschool Child Behavior Checklist/ 1,5-5 (CBCL/ 1,5-5, Achenbach & Rescorla, 2000). Deze vragenlijst is bestemd voor ouders van kinderen van 1,5 tot en met 5 jaar. De vragenlijst bestaat in totaal uit 99 items over gedragingen van het kind. In het huidige onderzoek is alleen gebruik gemaakt van de subschaal over agressieve gedragingen van het kind zoals slaan, spullen kapot maken en schoppen. Deze subschaal van de vragenlijst bestaat uit 14 items. De ouders rapporteerden over het gedrag van het kind op dit moment of over de afgelopen twee maanden. De items kunnen beantwoord worden aan de hand van een 3-puntsschaal (0=helemaal niet, 1=een beetje of soms en 2=duidelijk of vaak). Een hogere score staat voor meer agressief gedrag. Voor moeders was de Cronbach's alpha .88 en voor vaders was de Cronbach's alpha .84. Uit de resultaten van de vragenlijst van vader en moeder is een gemiddelde score berekend, voor

vader en moeder apart, op agressie van het kind (schaal: 0-2). De scores van vader en moeder op de CBCL correleerden significant met elkaar ($r(98) = .38, p < .001$). Om een meer robuuste score te verkrijgen zijn de scores van vader en moeder daarom samengenomen, door hierover een gemiddelde te berekenen.

Ongehoorzaamheid. Om een beter beeld te krijgen van de externaliserende gedragsproblemen van het kind is er dit onderzoek ook gebruik gemaakt van een observatietaak waarbij het kind, gedurende vier minuten, speelgoed dat door de ouder uit een tas op de grond is neergelegd niet mocht aanraken. Hiermee werd de gehoorzaamheid van het kind gemeten (Kochanska & Aksan, 1995). Het speelgoed in de taak was zeer aantrekkelijk en maakte geluid. Na twee minuten mochten de kinderen alleen met de knuffel spelen, dit was het minst interessante speelgoed uit de tas. Deze taak is tijdens de huisbezoeken bij zowel moeder als vader uitgevoerd. De gemaakte opnames zijn naderhand gecodeerd door getrainde en betrouwbare codeurs (Intraclass correlaties $>.70$). Hierbij is geteld hoe vaak het kind naar het speelgoed reikte en hoe vaak het speelgoed werd aangeraakt. Hoe vaker het kind naar het speelgoed reikte of het speelgoed aanraakte, hoe meer ongehoorzaamheid het kind liet zien. De scores van het kind op ongehoorzaamheid tijdens het vader- en moederbezoek correleerden significant met elkaar ($r(98) = .53, p < .001$). Met deze scores is er een gemiddelde score voor ongehoorzaamheid van het kind berekend over het bezoek van vader en moeder, om ook hier tot een meer robuuste score te komen.

Sensitiviteit. Om sensitiviteit van de ouder te meten is er gebruik gemaakt van een observatietaak waarbij het kind samen met de ouder mocht spelen met speelgoed. De observatietaak duurde acht minuten, waarin de ouder met het oudste kind is geobserveerd tijdens zowel het moederbezoek als het vaderbezoek. Sensitiviteit van de ouder is hierbij gecodeerd met de Emotional Availability Scales (Biringen, Robinson, & Emde, 2000). De observatieschaal voor sensitiviteit van de ouder bestaat uit zeven subschalen: positief affect, responsiviteit, timing en tempo, flexibiliteit, acceptatie, interactie en conflicten oplossen. Positief affect en responsiviteit worden gecodeerd volgens een 7-puntsschaal en de overige subschalen volgens een 3-puntsschaal. Over deze subschalen is een totaalscore voor vaders en moeders apart berekend die kan variëren van 7 tot 29. Een hogere score staat hierbij voor hogere sensitiviteit. De observaties zijn gecodeerd door getrainde en betrouwbare codeurs. (Intraclass correlaties $>.70$).

Statistische analyses

Om het specifieke verband tussen zowel sensitiviteit van moeders als sensitiviteit van vaders en het externaliserende probleemgedrag van het kind te onderzoeken is gebruik gemaakt van twee multiële regressieanalyses. Met de eerste multiële regressieanalyse is onderzocht of sensitiviteit van vader en moeder agressie van het kind voorspelde. Sensitiviteitscores van vader en moeder waren de onafhankelijke variabelen en Agressie van het kind was de afhankelijke variabele. De tweede multiële regressieanalyse heeft onderzocht of sensitiviteit van zowel vader als moeder ongehoorzaamheid van het kind voorspelde. Sensitiviteitscores van vader en moeder waren hierbij de onafhankelijke variabelen en Ongehoorzaamheid van het kind was de afhankelijke variabele.

Om een multiële regressieanalyse uit te kunnen voeren moeten de variabelen en de residuen normaal verdeeld zijn en moest er sprake zijn van lineariteit tussen sensitiviteit van ouders en agressie en ongehoorzaamheid van het kind. Ook moest er sprake zijn van homoscedasticiteit. Aan deze assumpties is voldaan. De agressiviteitscore was licht scheef verdeeld naar rechts. De scores op sensitiviteit van vader en moeder en ongehoorzaamheid van het kind waren bij benadering normaal verdeeld. De data van sensitiviteit van moeder en vader bevatte geen extreme waardes. De data van ongehoorzaamheid van het kind bevatte zes extreme waardes en de data van agressie van het kind bevatte ook zes extreme waardes. De analyses zijn uitgevoerd zowel met als zonder uitbijters. Deze hadden geen invloed op de resultaten en zijn daarom niet verwijderd uit de steekproef.

Resultaten

Datainspectie

In Tabel 1 zijn de beschrijvende statistieken van de studievariabelen Sensitiviteit van vader en moeder en Ongehoorzaamheid en Agressie van het kind weergegeven. De data voor sensitiviteit van vaders bevatte één missende waarde. Omdat er maar één missende waarde aanwezig was, zijn de analyses met 99 valide waarden op sensitiviteit van vader uitgevoerd. Op de overige variabelen waren geen missende waarden aanwezig. De scores op sensitiviteit van vader en moeder correleerden niet significant met elkaar ($r(98) = -.01, p = .92$). Uit een gepaarde t -toets is daarnaast gebleken dat de scores van vader en moeders op sensitiviteit significant van elkaar verschilden ($t(98) = 2,85, p = .01$). Moeders ($M = 24.37, SD = 2.66$) waren gemiddeld sensitiever dan vaders ($M = 23.26, SD = 2.73$).

Tabel 1.

Beschrijvende Statistieken van de Sensitiviteit van de Ouders en Ongehoorzaamheid en Agressie van het Kind.

	<i>N</i>	<i>M (SD)</i>	Range
Sensitiviteit Vader	99	23.26 (2.73)	17.00 - 29.00
Sensitiviteit Moeder	100	24.37 (2.66)	18.00 - 29.00
Ongehoorzaamheid Kind	100	6.47 (4.73)	0.00 - 20.00
Agressie Kind	100	0.31 (0.21)	0.00 - 00.96

In Tabel 2 zijn de correlaties tussen de variabelen weergegeven. Hierin is te zien dat er een significant negatief verband is gevonden tussen sensitiviteit van moeder en ongehoorzaamheid van het kind. Dat wil zeggen dat hoe sensitiever moeder was, hoe minder ongehoorzaamheid het kind liet zien. De associaties tussen sensitiviteit van vader en ongehoorzaamheid van het kind en tussen sensitiviteit van zowel vader als moeder en agressie van het kind waren niet significant.

Tabel 2.

Correlaties tussen Sensitiviteit van Vader (N=99), Sensitiviteit van Moeder (N=100), Ongehoorzaamheid (N=100) en Agressie van het Kind (N=100).

	1	2	3
1. Sensitiviteit Vader			
2. Sensitiviteit Moeder	-.01		
3. Agressie Kind	-.08	-.03	
4. Ongehoorzaamheid Kind	.08	-.24*	-.01

* $p < .05$

Sensitiviteit en agressie

Om te onderzoeken of er een verband bestond tussen sensitiviteit van vader en moeder en agressie van het kind is er een multiële regressieanalyse uitgevoerd. Het model met sensitiviteit van vader en sensitiviteit van moeder als voorspellers van agressie van het kind

was niet significant ($R^2 = .01$, $F(2,97) = .39$, $p = .68$). Sensitiviteit van vader was geen significante voorspeller van agressie van het kind ($\beta = -.08$, $p = .40$). Sensitiviteit van moeder was daarnaast geen significante voorspeller van agressie van het kind ($\beta = -.03$, $p = .81$). Uit deze analyse blijkt dat in deze studie sensitiviteit van beide ouders agressie van het kind niet voorspelde.

Sensitiviteit en ongehoorzaamheid

Om te onderzoeken of er een verband bestond tussen sensitiviteit van vader en moeder en ongehoorzaamheid van het kind is een tweede multiële regressieanalyse uitgevoerd. Zoals te zien in Tabel 3 was het model met sensitiviteit van vader en sensitiviteit van moeder als voorspellers van ongehoorzaamheid van het kind significant ($R^2 = .07$, $F(2,97) = 3.1$, $p = .05$). Het percentage verklaarde variantie was 7%. Sensitiviteit van vader was hierbij geen significante voorspeller van ongehoorzaamheid van het kind. Sensitiviteit van moeder was echter wel een significante voorspeller van ongehoorzaamheid van het kind ($\beta = -.24$, $SE = .18$, $p < .02$). Hoe sensitiever de moeder was, hoe minder ongehoorzaamheid het kind liet zien, ook als er werd gecontroleerd voor sensitiviteit van vader ($\beta = .08$, $SE = .06$, $p = .42$).

Tabel 3.

Multiële Regressie-analyse waarbij Ongehoorzaamheid van het Kind voorspeld wordt door Sensitiviteit van zowel Vader als Moeder (N = 99).

	Ongehoorzaamheid van het kind			
	<i>B</i>	<i>SE B</i>	β	R^2
Sensitiviteit Vader	-.02	.06	.08	
Sensitiviteit Moeder	-.43	.18	-.24*	
				.07*

* $p < .05$.

Discussie

In deze studie is onderzocht of er een verband bestaat tussen sensitiviteit van vader en moeder en externaliserend probleemgedrag van het kind. Uit eerder onderzoek is naar voren gekomen dat sensitiviteit van de ouder van invloed kan zijn op de ontwikkeling van

externaliserend probleemgedrag (NICHD, 2004). Het meeste onderzoek hierbij is echter alleen bij moeders uitgevoerd. In de huidige studie is zowel de relatie voor moeders als voor vaders onderzocht.

Sensitiviteit van ouders en agressie van het kind

Ten eerste is in deze studie onderzocht of er een verband bestaat tussen sensitiviteit van zowel vader als moeder en agressie van het kind. Uit eerder onderzoek is naar voren gekomen dat minder sensitiviteit van zowel vader als moeder een voorspeller is van meer agressie van het kind (NICHD, 2004). In de huidige studie is daarentegen gevonden dat sensitiviteit van beide ouders geen voorspeller was van agressie van het kind. Het zou kunnen zijn dat de relatie tussen sensitiviteit van ouders en agressie van het kind wordt gemodereerd door kenmerken van het kind, zoals temperament of geslacht. Volgens de differentiële ontvankelijkheidstheorie van Belsky (1997) zijn sommige kinderen mogelijk ontvankelijker voor invloeden vanuit hun omgeving dan andere kinderen, zowel positief als negatief. Omdat de toekomst onzeker is zijn sommige kinderen gevoeliger dan andere kinderen voor de opvoeding om de kans op reproductie te vergroten. (Belsky, 1997). Het temperament en geslacht van het kind zijn twee factoren die mogelijk van invloed kunnen zijn op de ontvankelijkheid van het kind voor de opvoeding. Uit de studies van Belsky (1997) en Scott en O'Connor (2012) blijkt dat kinderen met een moeilijk temperament ontvankelijker zijn voor hun omgeving dan kinderen met een makkelijk temperament. Wanneer kinderen met een moeilijk temperament een sensitieve opvoeding krijgen laten ze vaak minder probleemgedrag zien dan kinderen met een makkelijk temperament (Scott & O'Connor, 2012). Wanneer kinderen met een moeilijk temperament een insensitieve opvoeding krijgen laten ze vaak meer probleemgedrag zien dan kinderen met een makkelijk temperament. Kinderen met een makkelijk temperament laten gemiddeld weinig probleemgedrag zien, ongeacht de opvoeding van de ouders. Waarschijnlijk zijn kinderen met een moeilijk temperament ontvankelijker voor hun omgeving omdat ze een sensitiever zenuwstelsel hebben en hierdoor beter signalen van hun omgeving op kunnen nemen (Belsky, 2005). Mogelijk hadden de kinderen in de huidige studie gemiddeld gezien een makkelijk temperament waardoor de relatie tussen sensitiviteit van de ouder en agressie van het kind niet is gevonden. Het kan zijn dat de relatie niet is gevonden voor de groep als geheel, maar dat als de analyses apart uitgevoerd zouden zijn voor kinderen met een moeilijk en makkelijk temperament er mogelijk wel een relatie was gevonden voor kinderen met een moeilijk temperament, of voor beide, maar een sterkere relatie voor kinderen met een moeilijk temperament.

Naast temperament kan mogelijk ook het geslacht van het kind een modererende rol spelen in de relatie tussen sensitiviteit van ouders en externaliserend probleemgedrag van kinderen. Jongens en meisjes verschillen mogelijk in de mate van gevoeligheid voor de omgeving. In het onderzoek van Pitzer, Jennen-Steinmetz, Esser, Schmidt, & Laucht (2011) is gevonden dat jongens ontvankelijker zijn voor hun omgeving dan meisjes. In de studie van Morgan, Shaw en Olino (2012) is daarnaast gevonden dat insensitief ouderschap vooral bij jongens is gerelateerd aan meer probleemgedrag, ook al waren de ouders even sensitief naar jongens en meisjes toe. Jongens zijn mogelijk ontvankelijker voor hun omgeving doordat zij meer moeite hebben met het reguleren van hun gedrag en hierbij meer hulp van hun omgeving nodig hebben dan meisjes (Morgan, Shaw, & Olino, 2012). Mogelijk is er wel een relatie tussen sensitiviteit en agressie voor jongens, maar niet voor meisjes en is de relatie in deze studie niet gevonden omdat jongens en meisjes samen zijn genomen.

Een derde mogelijke verklaring voor het niet vinden van een relatie tussen sensitiviteit van ouders en agressie van het kind kan zijn dat in het huidige onderzoek de ouders relatief hoog opgeleid waren. Hoog opgeleide ouders zijn vaak meer bezig met de opvoeding en hierdoor mogelijk sensitiever dan laag opgeleide ouders (Bronte-Tinkew, Scott, & Horowitz, 2009). Door het hoge aantal sensitieve ouders was er mogelijk minder spreiding tussen de ouders in de steekproef dan wanneer er een gelijk aantal hoog- en laagopgeleide ouders in de steekproef zouden zijn, wat er mogelijk voor gezorgd kan hebben dat er geen relatie is gevonden tussen sensitiviteit van ouders en agressie van het kind. Zo is in de studie van Mesman, Van IJzendoorn en Bakermans-Kranenburg (2012) gevonden dat laag opgeleide ouders significant minder sensitief zijn dan hoog opgeleide ouders. Daarnaast is in de studie van Mesman, Emmen, Malda, Van IJzendoorn en Ekmekci (2012) gevonden dat gezinnen uit etnische minderheden significant minder sensitief zijn dan autochtone gezinnen en deze verminderde sensitiviteit volledig wordt verklaard door de economische achterstanden in deze gezinnen.

Tot slot kan het ook zijn dat de resultaten zijn beïnvloed doordat de data voor agressie van het kind zijn verkregen met een vragenlijst ingevuld door beide ouders en niet door middel van observaties. Hierbij bestaat de kans op sociaal wenselijke antwoorden. Ook was de spreiding in agressie scores tussen de kinderen erg klein en scoorden de kinderen gemiddeld laag op agressie. Dit zou er mogelijk voor kunnen hebben gezorgd dat er geen relatie is gevonden tussen sensitiviteit en agressie.

Sensitiviteit van ouders en ongehoorzaamheid van het kind

Naast de relatie tussen sensitiviteit van ouders en agressie van het kind is onderzocht of er een relatie bestaat tussen sensitiviteit van zowel vader als moeder en ongehoorzaamheid van het kind. In het huidige onderzoek is gevonden dat sensitiviteit van moeder een negatieve voorspeller is van ongehoorzaamheid van het kind. Hoe sensitiever de moeder was, hoe minder ongehoorzaamheid het kind liet zien. Dit komt overeen met de bevindingen van Martinez en Forgatch (2001) die vonden dat meer sensitiviteit van de ouder een voorspeller was minder ongehoorzaamheid van het kind. Dit kan mogelijk worden verklaard doordat sensitieve ouders de signalen van hun kind goed kunnen interpreteren en hier prompt en accuraat op kunnen reageren (Ainsworth, 1974). Hierdoor kan er goed op het gedrag worden ingespeeld en ongehoorzaamheid van het kind worden voorkomen (Ainsworth, 1974; Martinez & Forgatch, 2001). Sensitiviteit van vader was in deze studie echter geen voorspeller van ongehoorzaamheid van het kind. Zoals verwacht was de relatie voor vaders en moeders niet even sterk. Deze resultaten komen overeen met de resultaten in de studie van Malmberg en Flouri (2011) die vonden dat de relatie tussen moeder en kind een sterkere voorspeller was van verminderd probleemgedrag dan de relatie tussen vader en kind. Het kan zijn dat sensitiviteit van vaders meer invloed heeft op probleemgedrag op latere leeftijd van het kind. Uit de studie van Grossmann et al. (2002) blijkt bijvoorbeeld dat sensitiviteit van vader vooral van invloed is op de ontwikkeling van het kind wanneer het kind rond de zestien jaar oud was. Dit kan mogelijk worden verklaard omdat moeders vaak in de eerste levensjaren van het kind de belangrijkste opvoeder zijn en de vader in deze tijd nog minder tijd met het kind doorbrengt (Hallers-Haalboom et al., 2014). Omdat de kinderen in de huidige studie gemiddeld vier jaar oud waren is de relatie tussen sensitiviteit van de vader en ongehoorzaamheid van het kind mogelijk nog niet gevonden.

Ten slotte is het mogelijk dat voor vaders andere aspecten van de opvoeding een belangrijkere rol spelen in de ontwikkeling van het kind dan sensitiviteit, bijvoorbeeld het disciplineren van het kind (Leaper et al., 1998). In de studie van Leaper et al. (1998) is gevonden dat probleemgedrag van het kind wordt verminderd door de manier van disciplineren van de vader. Wanneer vaders op een positieve manier disciplineren, door bijvoorbeeld uitleg te geven, was dit gerelateerd aan minder probleemgedrag van het kind. Ook uit de studie van Grusec en Kuczynski (1997) blijkt dat positieve discipline van de vader gerelateerd is aan een vermindering van externaliserend probleemgedrag. Uit deze studies blijkt dat vaders een belangrijke rol spelen in de ontwikkeling van probleemgedrag van het kind door middel van andere aspecten van de opvoeding dan sensitiviteit. Dit kan mogelijk

worden verklaard, omdat discipline vaker een taak is die voor de vader is weggelegd dan voor de moeder (Leaper et al., 1998).

Sterke punten, beperkingen en aanbevelingen voor toekomstig onderzoek

Om tot goede resultaten te kunnen komen moet onderzoek zo objectief en accuraat mogelijk worden uitgevoerd. In het huidige onderzoek kunnen een aantal sterke en zwakke punten worden aangewezen. Een sterk punt is dat er in deze studie onderzoek is gedaan naar zowel vaders als moeders. Onderzoek naar vaders is er nog weinig, terwijl ze wel een grote rol spelen in de ontwikkeling van het kind (Lamb, 1997). Daarnaast is het onderzoek in een zo natuurlijk mogelijke omgeving, namelijk in de thuissituatie van de ouder en het kind, en (deels) door middel van observaties uitgevoerd. Hierdoor voelen de ouder en het kind zich meer op hun gemak, laten ze meer natuurlijk gedrag zien en is de kans op sociaal wenselijk gedrag kleiner, wat een betere weergave geeft van de werkelijkheid. Ten slotte is er gebruikt gemaakt van zowel vragenlijsten, voor agressie van het kind, als observatietaken, voor sensitiviteit van de ouder en ongehoorzaamheid van het kind. Ook zijn de afhankelijke en onafhankelijke variabelen niet met dezelfde methode of door middel van dezelfde informant gemeten. Dit zorgt voor meer objectieve resultaten.

Naast de sterke punten van dit onderzoek zijn er ook een aantal beperkingen. De steekproef bestond voornamelijk uit Nederlandse hoogopgeleide ouders. Ook was het grootste gedeelte van de gezinnen gehuwd. In de Nederlandse samenleving komen steeds meer gescheiden en samengestelde gezinnen voor. Hierdoor was de steekproef niet representatief voor de Nederlandse samenleving waardoor de generaliseerbaarheid van de resultaten beperkt is. Het is belangrijk om in de toekomst meer onderzoek te doen naar gezinnen met een lage sociaal economische status, gezinnen uit andere culturen en gezinnen met verschillende samenstellingen om de generaliseerbaarheid te vergroten.

Ten tweede is in de huidige studie onderzoek gedaan naar specifiek probleemgedrag van het kind, namelijk agressie en ongehoorzaamheid. Het is belangrijk dat andere aspecten van probleemgedrag, zoals internaliserend probleemgedrag, ook worden onderzocht. Dit zou in toekomstig onderzoek meegenomen kunnen worden. Het is daarnaast ook belangrijk om onderzoek te doen naar mogelijke moderatoren in de relatie tussen sensitiviteit van ouders en probleemgedrag van het kind, zoals het geslacht en temperament van het kind. Hierdoor kan meer inzicht worden verkregen in het verschil in ontvankelijkheid voor de opvoeding tussen kinderen en in individuele verschillen in de ontwikkeling van kinderen.

Ten derde zijn de data van agressie van het kind verkregen door middel vragenlijsten ingevuld door de ouders. Hierbij bestaat de kans op sociaal wenselijke antwoorden die de resultaten mogelijk beïnvloed kunnen hebben. Het is belangrijk om in vervolgonderzoek ook observatiemethoden te gebruiken voor het onderzoeken van agressie van het kind, zodat de verkregen resultaten zo objectief mogelijk zijn en de werkelijkheid zo accuraat mogelijk weergegeven.

Ten slotte zijn de variabelen gelijktijdig gemeten en zijn ze correlatieel. Er kan in deze studie geen uitspraak worden gedaan over de richting van de onderzochte verbanden. Zo kan het zijn dat sensitiviteit van moeder van invloed is op ongehoorzaamheid van het kind, maar het kan ook zijn dat ongehoorzaamheid van het kind van invloed is op sensitiviteit van moeder. Het is belangrijk om in toekomstig onderzoek meer gebruik te maken van experimentele en longitudinale onderzoeksmethoden om uitspraken te kunnen doen over causaliteit.

Conclusie en maatschappelijke implicaties

De relatie tussen sensitiviteit van ouders en externaliserend probleemgedrag van het kind blijft nog steeds vele vragen te bevatten. Het is uit deze studie nog niet duidelijk geworden wat de invloed van vaderlijke sensitiviteit is op de ontwikkeling van externaliserend probleemgedrag van het kind. Ook lijkt sensitiviteit van beide ouders in deze studie niet in verband te staan met agressie van het kind. Wel is gevonden dat sensitiviteit van moeder een voorspeller is van minder ongehoorzaamheid van het kind. Sensitiviteit van moeder blijkt dus een belangrijk aspect van de opvoeding te zijn voor de ontwikkeling van externaliserend probleemgedrag en zou mogelijk kunnen zorgen voor minder ongehoorzaamheid van het kind. Het is dus erg belangrijk om sensitiviteit van moeders te bevorderen. Er is echter nog veel onderzoek nodig om te onderzoeken of en hoe sensitiviteit kan bijdragen aan het verminderen van probleemgedrag en welke rol de vader speelt in de relatie tussen opvoeding en externaliserend probleemgedrag.

Referenties

- Achenbach, T. M., & Rescorla, L. (2000). *Manual for the ASEBA preschool forms & profiles*. Burlington: University of Vermont, Research Center for Children, Youth, and Families.
- Ainsworth, M. D., Bell, S. M., & Stayton, D. J. (1974). Infant-mother attachment and social development: Socialization as a product of reciprocal responsiveness to signals. In M. P. M. Richards (Ed.). *The introduction of the child into a social world* (pp. 30-55). London: Cambridge University Press. Minneapolis: University of Minnesota, Institute of Child Development.
- Alink, L. R. A., Mesman, J., Van Zeijl, J., Stolk, M. N., Juffer, F., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Koot, H. M. (2009). Maternal sensitivity moderates the relation between negative discipline and aggression in early childhood. *Social Development, 18*, 99–120. doi:10.1111/j.1467- 9507.2008.00478.x
- Alink, L. R. A., Mesman, J., Van Zeijl, J., Stolk, M. N., Juffer, F., Koot, H. M., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Van IJzendoorn, M. H. (2006). The early childhood aggression curve: Development of physical aggression in 10- to 50-month-old children. *Child Development, 77*, 954-966. doi:10.1111/j.1467-8624.2006.00912.x
- Bandura, A. (1973). *Aggression. A social learning analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Belsky, J. (1997). Variation in susceptibility to rearing influences: An evolutionary argument. *Psychological Inquiry, 8*, 182–186. doi: 10.1207/s15327965pli0803_3
- Belsky, J. (2005). Differential susceptibility to rearing influences: An evolutionary hypothesis and some evidence. In B. Ellis & D. Bjorklund (Eds.), *Origins of the social mind: Evolutionary psychology and child development*. 139–163. New York: Guilford Press.
- Biringen, Z., Robinson, J. L. & Emde, R. N. (2000). Appendix B: The Emotional Availability Scales (3rd ed.: An abridged infancy/early childhood version). *Attachment and Human Development 2*, 256-270. doi:10.1080/14616730050085626
- Bronte-Tinkew, J., Scott, M. E., & Horowitz, A. (2009). Male pregnancy intendedness and children's mental proficiency and attachment security during toddlerhood. *Journal of Marriage and Family, 71*, 1001-1025. doi: 10.1111/j.1741-3737.2009.00649.x
- Brown, G. L., Mangelsdorf, S. C., & Neff, C. (2012). Father involvement, paternal sensitivity, and father-child attachment in the first 3 years. *Journal of Family Psychology, 26*, 421-430. doi: 10.1037/a0027836
- Chen, X., Chen, H., Wang, L., & Lui, M. (2002). Noncompliance and child-rearing attitudes

- as predictors of aggressive behaviour: A longitudinal study in Chinese children. *International Journal of Behavioural Development* 26, pp. 225-233. doi: 10.1080/01650250143000012
- De Lange, M., Matthys, W., Foolen, N., Addink, A., Oudhof, M., & Vermeij, K. (2013). *Onderbouwing richtlijn ernstige gedragsproblemen*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Grossmann, K., Grossmann, K. E., Fremmer-Bombik, E., Kindler, H., Scheuerer-Engelsch, H., Zimmermann, P. (2002). The Uniqueness of the Child–Father Attachment Relationship: Fathers’ Sensitive and Challenging Play as a Pivotal Variable in a 16-year Longitudinal Study. *Social Development*, 11, 301-337. doi: 10.1111/1467-9507.00202
- Hallers-Haalboom, E. T., Mesman, J., Groeneveld, M. G., Endendijk, J. J., Van Berkel, S. R., Van Der Pol, L. D., & Bakermans-Kranenburg, M. J., (2014). Mothers, fathers, sons and daughters: parental sensitivity in families with two children. *Journal of Family Psychology* 28, pp.138-47. doi: 10.1037/a0036004
- Higley, E., & Dozier, M. (2009). Nighttime maternal responsiveness and infant attachment at one year. *Attachment & Human Development*, 11, 347-363. doi: 10.1080/14616730903016979
- Huisman, J., Flapper, B. C. T., Kalverdiijk, L. J., L’Hoir, M. P., & Van Weel, E. A. F. (2010). *Gedragsproblemen bij kinderen*. pp. 93-100. doi: 10.1007/978-90-313-8657-4_8
- Ingle, S. J. (2005). *An exploration of parental sensitivity and child cognitive and behavioral development*. (Master’s Thesis, University of North Texas). Retrieved from: <http://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc5794/>
- John, A., Halliburton, A., & Humphrey, J. (2013). Child–mother and child–father play interaction patterns with preschoolers. *Early Child Development and Care*, 183, 483-497. doi: 10.1080/03004430.2012.711595
- Kochanska, G., & Aksan, N. (1995). Mother-child mutually positive affect, the quality of child compliance to requests and prohibitions, and maternal control as correlates of early internalization. *Child Development*, 66, 236-254. doi: 10.1111/j.1467-8624.1995.tb00868.x
- Kosterman, R., Haggerty, K. P., Spoth, R., & Redmond, C. (2004). Unique influence of mothers and fathers on their children's antisocial behaviour. *Journal of Marriage and Family*, 66, 762-778. doi: 10.1111/j.0022-2445.2004.00051.x
- Lamb, M. E. (Ed.) (1997). *The role of the father in child development* (Third edition). New

- York: Wiley.
- Landy, S., Menna, R., Sockett-Dimarzio, N. (1997). A Pilot Study to Evaluate a Treatment Model for Parents of Preschoolers with Behavioral Problems. *Early Child Development and Care, 131*, 45-64. doi: 10.1080/0300443971310104
- Leaper, C., Anderson, K. J., & Sanders, P. (1998). Moderators of gender effects on parents' talk to their children. *Developmental Psychology, 34*, 3-27. doi:10.1037/0012-1649.34.1.3
- Malmberg, L. E., Flouri, E. (2011). The Comparison and Interdependence of Maternal and Paternal Influences on Young Children's Behavior and Resilience. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology, 40*, 434-444. doi: 10.1080/15374416.2011.563469
- Martinez, C. R., & Forgatch, M. S. (2001). Preventing Problems With Boys' Noncompliance: Effects of a Parent Training Intervention for Divorcing Mothers. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 69*, 416-428. doi: 10.1037//0022-006X.69.3.416
- Mesman, J., Malda, M., Emmen, R. A. G., Van IJzendoorn, M. H., & Ekmekci, H. (2012). Sensitive parenting as a cross-cultural ideal: sensitivity beliefs of Dutch, Moroccan, and Turkish mothers in the Netherlands. *Attachment & Human Development, 14*, 601-619. doi: 10.1080/14616734.2012.727258
- Mesman, J., Van IJzendoorn, M. H., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2012). Unequal in Opportunity, Equal in Process: Parental Sensitivity Promotes Positive Child Development in Ethnic Minority Families. *The Society for Research in Child Development, 6*, 239-250. doi: 10.1111/j.1750-8606.2011.00223.x
- Morgan, J., Shaw, D., Olino, T. (2012). Differential Susceptibility Effects: The Interaction of Negative Emotionality and Sibling Relationship Quality on Childhood Internalizing Problems and Social Skills. *Journal of Abnormal Child Psychology, 40*, 885-899. doi: 10.1007/s10802-012-9618-7
- NICHD Early Childcare Research Network (2004). Trajectories of physical aggression from toddlerhood to middle childhood. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 69*, 1-128.
- Olson, S. L., Bates, J. E., Sandy, J. M., & Lanthier, R. (2000). Early developmental precursors of externalizing behavior in middle childhood and adolescence. *Journal of Abnormal Child Psychology, 28*, 119-133. doi: 10.1023/A:1005166629744
- Patterson, G. R. (1982). Coercive family process. Eugene, OR: Castilia. doi: 10.1016/0005-7967(83)90055-4

- Pitzer, M., Jennen-Steinmetz, C., Esser, G., Schmidt, M. H., Laucht, M. (2011). Differential susceptibility to environmental influences: the role of early temperament and parenting in the development of externalizing problems. *Comprehensive Psychiatry*, 52, 650-658. doi: 10.1016/j.comppsy.2010.10.017
- Ramchandani, P. G., Domoney, J., Sethna, V., Psychogiou, L., Vlachos, H., & Murray, L. (2013). Do early father–infant interactions predict the onset of externalising behaviours in young children? Findings from a longitudinal cohort study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54, 56–64. doi: 10.1111/j.1469-7610.2012.02583.x
- Rothbaum, F. & Weisz, J. R. (1994). Parental caregiving and child externalizing behaviour in nonclinical samples: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 116, 55-74. doi: 10.1037/0033-2909.116.1.55
- Scott, S., O'Connor, T. G. (2012). An experimental test of differential susceptibility to parenting among emotionally-dysregulated children in a randomized controlled trial for oppositional behavior. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 53, 1184-1193. doi: 10.1111/j.1469-7610.2012.02586.x
- Vanderfaeillie, J., Van Holen, F., & Torgh, L. (2009). The effect of behavioural problems in foster children on the parenting of foster care mothers. *Kind en Adolescent*, 30, 108-121